

Po preselitvi iz Afrike v južno Italijo preide razočaranje v potrnost, ker pripadniki prekomorskih brigad odhajajo drug za drugim osvobajati Jugoslavijo, njega pa iz nerazumljivih razlogov zadržujejo v Apuliji; ker iz Primorske prihajajo zaskrbljujoče novice o bojih, ker se partizanska vojska vse bolj politizira v smeri komunizma in se mu zdi, da se izneverja primorskemu antifašističnemu gibanju za ohranitev slovenstva. Kljub temu se na koncu tudi sam vda »kolektivizmu«, a ne iz prepričanja, temveč zaradi »pritiska« okoliščin, ki ga v nasprotnem primeru obsojajo na osamitev. Ne odreče pa se motu »meni se dopade opozicija« in tudi do Tita nima nobenih zadržkov.

Z bližanjem zmage postaja Bruno vse bolj krhek, kot če bi izgubljal življenjsko moč, ki ga je gnala skozi vse prejšnje preizkušnje. S približevanjem domu se njegovo razpoloženje slabša in zajame ga otožnost, ki jo le za kratek čas prekine navdušenje zaradi konca vojne. S tem usahne tudi moč pisanja in dnevnik umolkne. Ne pomeni mu več tistega, kar je pomenil prej, saj pisanje kot strategija preživetja ter varovanja čilega duha izgubi svoj smisel. Dnevnik, ki šteje že skoraj 600 strani, pošlje domov ženi prek prijatelja, medtem ko se bo sam vrnil v Trst šele kasneje.

S tem smo nakazali samo glavne poteze Trampuževe vojne izkušnje, ki kaže na kompleksnost zgodovinskega dogajanja in njegovega doživljanja. Dnevniško zapisovanje zelo učinkovito skandira ritem tega dogajanja in opozarja na osnovni element zgodovine, to je čas. Bralec dobi na ta način drugačen občutek o poteku miselnih in drugih procesov kot iz klasičnega prikazovanja preteklosti, v katerem se kot pri slikah iz razdalje izgubi prava globinska dimenzija. Zopet pa je treba poudariti, da je dnevnik le dokument, ki ga je potrebno preučiti, dopolniti, umestiti v časovni kontekst, pravilno razumeti in interpretirati. Šele takrat spregovori v vsej svoji polnosti in doprinese k razumevanju zgodovine. Za to gre zasluga avtorici, ki je znala vir izprašati in razbrati njegove napisane in nenapisane odgovore. Znala je izpostaviti izseke, polne izpovedne moči in jih ponuditi v neposredno branje v originalnem zapisu, medtem ko je ostale dele povzela in skupaj s svojo analizo in interpretacijo povezala v kompleksno, znanstveno argumentirano celoto. Teža avtoričinina dela je že na prvi pogled razvidna iz uporabljene bibliografije, ki sega na številna področja humanističnih in družboslovnih ved. Še jasneje se kaže iz minucioznih razlag oziroma odpiranja vprašanj, ki spodnašajo stereotipne in linearne predstave o preteklosti. Delo Marte Verginelle je skratka privlačna, prijetno berljiva resnična zgodba in hkrati metodološko in interpretacijsko izpolnjena študija, napisana po najvišjih merilih tovrstne strokovne literature. Upati je, da bo služila historiografski debati o obravnavanih vprašanjih in spodbudila k odkrivanju ter ovrednotenju novih osebnih pričevanj, nastalih izpod peresa naših ljudi.

Aleksej Kalc

**Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative.** London, New York : Routledge, 2004. 191 strani.

V okviru zbirke obveščevalnih in vojaških študij, ki jo izdajata Christopher Andrew in Richard J. Aldrich, od katerih je prevedena v slovenščino le knjiga Davida Alvareza »Nič ni sveto. Nacistična špijonaža proti Vatikanu 1939–1945«, je izšla zelo zanimiva knjiga o Ownu Reedu, ki je bil eden od angleških obveščevalcev ne le politične (SOE) ampak tudi tajne vojaške (SIS – Secret Intelligence Service) obveščevalne službe, ki je v času druge svetovne vojne svoje naloge opravljal tudi v Sloveniji.

Avtor knjige Sebastian Ritchie je poklicni zgodovinar, zaposlen na ministrstvu za obrambo, kjer se ukvarja z zgodovino Kraljevih letalskih sil (RAF), doktoriral je iz zgodovine na King's College v Londonu leta 1994, to knjigo pa je napisal ne kot del svojih službenih obveznosti ampak kot zasebnik, saj je bil Owen Reed njegov stari oče. Seveda je pri pisanju knjige uporabil vsa svoja znanja in je v zelo tekoče in zanimivo podani življenjski zgodbi obveščevalca podal tudi bolj malo znano zgodovino tajne obveščevalne službe, ki ji je njegov ded pripadal. Razen njegovih spominov, razgovorov na BBC in dnevnika, ki ga ni Owen Reed nikoli objavil, je avtor uporabil tudi mnogo dokumentov iz angleškega arhiva National Archives, ki jih pozna kot zgodovinar in s katerimi je podprl navedbe. Škoda je le, da ni uporabe arhivov razširil še na slovenske in hrvaške arhive, saj bi lahko dodal marsikaj zanimivega. Tudi literature iz slovenskega jezikovnega območja ni uporabil, zato bom nanjo ob posameznih poglavjih opozorila.

Knjiga je razdeljena v deset poglavij, ob koncu vsakega so obširne opombe, zaključuje pa se z bibliografijo in kazalom in je tako zelo uporabna zaradi svojega znanstvenega aparata.

Že v uvodu avtor opozori na bistveno značilnost knjige, da to ni toliko klasičen življenjepis, ampak je skozi življenje posameznika prikazana operativna zgodovina službe. Owen Reed je bil namreč pred vojno igralec, po vojni pa uspešen režiser na BBC, ki je vodil otroške televizijske oddaje in kasneje tudi usposabljal osebje, saj njegove oddaje »Igrajmo se šolo« in »Modri Peter« tečejo že več kot štirideset let. Vendar ni bil nobena pomembna javna osebnost niti v poklicnem življenju, drugače pa je z njegovimi spomini na drugo svetovno vojno. Po zapletenih kanalih je postal uslužbenec britanske tajne obveščevalne službe SIS, znane tudi kot MI6, ki ga je kot padalca poslala na področje Jugoslavije, trikrat na Hrvaško in enkrat v Slovenijo, ki je bilo zasedeno od Nemcev. Tu je delal kot obveščevalni oficir med partizani, ki jih imenuje komunistične odporniške sile in zagotavljal informacije SIS tako o sovražnikovih aktivnostih kot tudi o samem partizanskem gibanju. Zgodba, ki jo pripoveduje je – po mnenju avtorja – prva dokumentirana zgodovina o delu obveščevalca British Secret Service-a na terenu.

Medtem ko je bilo o vlogi SOE kot politične obveščevalne službe, ki je bila zadolžena za sabotaže in subverzije na zasedenem ozemlju med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji v zadnjih dveh desetletjih objavljenih mnogo literature, pa so dejavnosti SIS le težko pritegnile pozornost javnosti. Razlika pa ne izvira iz pomanjkljivega interesa zgodovinarjev ampak iz dejstva, da je glavnina dokumentov SIS še vedno zaupna in ni dostopna raziskovalcem brez uradnega dovoljenja.

Ko je bil Reed določen za naloge v Jugoslaviji, je bil hkrati ali vzporedno uslužbenec obeh obveščevalnih organizacij in ker so fondi SOE odprti, se je dalo preveriti mnoge njegove navedbe in k sreči je med njimi tudi del dokumentov SIS, ki so se nanašali na njegovo misijo v Istri in letu 1944, ki so jih nadzorniki (pri čiščenju dokumentov) očitno spregledali.

Reedova zgodba, čeprav zelo osebna, nam pomembno osvetljuje medvojno zgodovino SIS – ene od najbolj tajnih organizacij na svetu. Akademske raziskave o razvoju britanske politike proti Jugoslaviji v drugi svetovni vojni so večinoma osredotočene na obdobje od pomladi 1941 do zime 1943 in na razvlečene debate, ki se nanašajo na Churchillovo odločitev, da preusmeri britansko pomoč od tako imenovanih četnikov, kraljevih odpornikov pod vodstvom Draže Mihajlovića k Titovim partizanom. Raziskovalci so opazili le malo dokazov o vpletenosti SIS v Jugoslaviji v tem obdobju. Tudi spomini bivših članov SOE so zelo skromni in pomanjkljivi na tem področju. Celo sir Peter Wilkinson, ki je bil v svojih spominih »Foreign Fields« zelo naklonjen Reedu, ga vendar ne označi kot oficirja SIS.

Nobene akademske študije ni na temo zgodovine SIS med drugo svetovno vojno, obstojajo pa spomini raznih osebnosti kot je npr. Kim Philby in drugi, vendar zaradi sekundarnih virov teh trditvev ni moč ovrednotiti, kar velja tudi za Nigela Westa kot avtorja generalne zgodovine SIS 1909–1945, v kateri manjka mnogo operacij in vsi dokumenti iz vojnega časa. Kar se tiče Jugoslavije omenja le infiltracijo dveh agentov v Titov glavni štab v Črni gori leta 1943, od katerih so enega ubili kmalu po prihodu.

Glede na Reedovo zgodbo, s katero je dokumentirana aktivnost SIS v Jugoslaviji od zgodnjih mesecev druge svetovne vojne vse do zaključka sovražnosti leta 1945 avtor meni, da bo treba močno spremeniti pogosto bežne in negativne ocene o dejavnosti in vlogi SIS med vojno v Jugoslaviji. Ko bodo javnosti dostopni vsi dokumenti, bo lažje oceniti medvojno vlogo SIS v Jugoslaviji. Oznova življenjska zgodba pa predstavlja študijo primera, kako je britanski oficir našel pot v SIS, načine in metode rekrutiranja in šolanja obveščevalcev, njihove objekte v Jugoslaviji ter probleme s katerimi so se soočali, da bi izpolnili svojo nalogo. Osrednja tema, čeprav so se razmerja med SIS in partizani spreminjala, pa je njihova prvotna solidarnost, ki je izvirala iz skupne naloge poraziti fašizem in kasnejše poslabšanje, ko se je druga svetovna vojna končala in se je začela hladna vojna. Tako kot so se ta razmerja spreminjala, so se spreminjale tudi obveščevalne prioritete.

Za naše bralce je prav gotovo najbolj zanimivo tretje poglavje z naslovom »Secret Intelligence Service v Jugoslaviji, 1939–43«. SIS, ki je predstavljal angleško tajno vojaško obveščevalno službo je doživel s strani nemške obveščevalne službe strašen udarec, ko je bila njihova kompletna obveščevalna mreža, imenovana »Z-mreža«, ki so jo zgradili v tridesetih in štiridesetih letih, da bi preko nje pridobivali informacije na eni strani v zvezi z stalinistično Sovjetsko zvezo, ki so se ji bolj posvečali in na drugi strani v zvezi z nacionalsocialistično Nemčijo že kmalu po začetku vojne kompromitirana zaradi incidenta pri Venloju na Nizozemskem. Novembra 1939 je namreč nemška obveščevalna služba ugrabila

dva vodilna oficirja SIS Stevensa in Besta, ju prepeljala v Nemčijo in po njenem zaslišanju razkrila več kot 300 obveščevalcev po vsej Evropi.

Glede na to, da SIS ni imela načrtov za nemško okupacijo, je mrežo svojih aktivnosti razvila po prestolnicah nevtralnih držav, med njimi tudi v Jugoslaviji. Zelo malo agentov je umestila na okupirano področje in namesto tega se je zanašala na mrežo, ki jo je vzpostavila pri v Londonu obstoječih obveščevalcih begunskih vlad. Julija 1940 je SIS izgubila sekcijo D, oddelek, zadolžen za neobičajno vojskovanje na sovražnih ozemljih, ko je Churchill ustanovil novo povsem ločeno organizacijo za sabotažo in subverzijo za tisti del Evrope, ki je bil od Nemcev okupiran – SOE. Še en udarec pa je SIS doživela, ko so vojaške osebnosti v vrhu dvomile v vrednost depeš, ki so jih prestrezali Nemcem, dešifriranih z Enigmo.

Ena od redkih držav na Evropski celinii, kjer je SIS povečala svoje aktivnosti ob izbruhu vojne, je bila Jugoslavija. V Beogradu je bil ustanovljen Urad za kontrolo potnih listov v poznih tridesetih letih, kar je bil prikrit naziv za SIS. Do leta 1941 je ta urad štel pet zaposlenih oficirjev. Britanija je vzpostavila tudi mrežo regionalnih konzulatov v Jugoslaviji, iz katerih je delovala SIS, med drugim tudi v Splitu. Najpomembnejši pa je bil konzulat v Zagrebu, glavnem mestu Hrvaške, ki je bil na južni meji tretjega rajha in ga je vodil T.C. Rapp. Glavni predstavnik SIS v Zagrebu je bil James Millar, Škot, ki je študiral v Cambridgeu moderne jezike in je pred tem delal kot oficir za kontrolo potnih listov v Berlinu in Kopenhagenu. Njegova pomočnica sta bila William Stuart, britanski državljani mešanega evropsko angleškega porekla, ki je bil rojen in vzgojen v Jugoslaviji in John Lloyd-Evans, bivši SIS oficir, ki je pripadal mreži »Z« v Pragi. Toda SIS mreža se je razširila daleč čez meje uradne ambasade in konzularne lastnine. Njeno delovanje nam je dobro predstavila dr. Jerca Vodušek Starič v svoji knjigi »Slovenski špijoni in SOE 1938–1942«, ki pa je avtor očitno ni poznal, saj bi lahko svoja izvajanja dopolnil z njenimi ugotovitvami. Napačna je namreč njegova trditev, da »glede na uradno zgodovino v Jugoslaviji ni preživela nobena »stay-behind« mreža« (str.44). Propad Jugoslovanske operacije je bila najnižja točka SIS.

Ena od najpomembnejših iniciativ pri obnovi SIS in pri obnovi njenega uničenega ugleda je bila ustanovitev nove postaje v Kairu junija 1940, v mestu, ki je bilo središče britanskih vojnih prizadevanj naslednji dve leti. Nastanjen je bil v stavbi »Grey Pillar« v okviru glavnega štaba in je deloval pod imenom »Inter Service Liason Department« (ISLD). Vodil ga je kapetan Cutburt (»Curly«) Bowly RN, ki je diplomiral na Oxfordu in služil v prvi svetovni vojni v Obalni enoti motornih čolnov. Zato so bila poročila nanj naslovljena s črko »C«.

Potem ko se je beograjski oddelek aprila 1941 zaprl, so prenesli jugoslovansko operativno sekcijo v ISLD Kairo, toda razdelitev pristojnosti med Londonom in Kairo ni bila najbolj ostro definirana. Glavni »oficir za potne liste« za Jugoslavijo je ostal v Londonu in z dokumentov ni popolnoma jasno, kje so se njegove pristojnosti končale in začele pristojnosti Cuthberta Bowblyja. James Millar je postal šef operacijske sekcije v Kairu, medtem ko sta Bill Stuart in Desmond Clarke delovala kot njegova namestnika. Kenneth Syers, ki se je pridružil RAF-u v Egiptu, se je vključil v Millarjevo ekipo, medtem ko je John Ennals vodil SIS-ov Jugoslovanski oddelek v Londonu.

Medtem sta v Jugoslaviji nastali dve odporiški gibanji: četniki in partizani. Britanska politika je bila naklonjena Mihajloviću iz dveh razlogov: prvič, Churchillova vlada mu je verjela, da predstavlja glavni vir odpora znotraj od sil osi okupiranega ozemlja, drugič pa zato, ker je Britanija aktivno podpirala jugoslovansko vlado v begunstvu, ki je prav tako podpirala Mihajlovića in je tudi le malo vedela o partizanskem gibanju. Nedvomno je na to vplivala tudi nezaupljivost do komunizma. Že januarja 1942 je Churchill rekel, da je treba poslati agente in radiooddajne postaje v Jugoslavijo, da bi se povezali z Mihajlovićem in ostalimi povezavami z vlado v tujini, da bi delali preko vladnih ministrstev, preko diplomatskih teles in preko kraljevih oficirjev, ki so zbežali na Srednji vzhod leta 1941. Čeprav so dokumenti iz tega obdobja le fragmentarni, piše avtor, je jasno, da je bila njihova aktivnost neuspešna. Avtorju očitno niso znane pomembne raziskave, ki jih je na področju odnosov z zavezniškimi misijami vse od sedemdesetih let pisal dr. Dušan Biber, če omenim le njegov prispevek »Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB« in seveda mnoge druge, ki govorijo tudi o posameznih misijah pri četnikih, vse pisane na podlagi originalnih arhivskih virov. O vlogi Primorcev na strani zaveznikov piše tudi Gorazd Bajc.

Na kratko lahko delovanje SIS v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno razdelimo na tri faze. V prvem obdobju – od izbruha vojne do nemške okupacije aprila 1941 je SIS delovala preko britanske ambasade v Beogradu in preko konzulatov v Zagrebu, Splitu in drugje.

V drugi fazi – od aprila 1941 do pomladi 1943 je SIS sodelovala z jugoslovansko vlado v begunstvu in pri tem delala s kraljevimi jugoslovanskimi oficirji, ki so ušli ob okupaciji. V to obdobje spada tudi vloga Zdravka Lenščaka, ki ga avtor navaja le kot kapetana Leonarda, ki jo je bolj podrobno – a še vedno nepopolno – opisal John Earle v svoji knjigi »The price of patriotism«, ki bo predmet naslednje ocene. Če se osredotočim na moj prispevek, kjer sem v magistrski nalogi o OZNI v Sloveniji (ARS, 1999) pisala kar precej o zbiranju informacij za zahodne in vzhodne zaveznike, ki jih je Varnostno obveščevalna služba v Sloveniji vse do začetka delovanja OZNE – kasneje pa njen prvi oddelek – posredovala zahodnim zaveznikom preko Zdravka Lenščaka – Sovjetski zvezi pa preko Steva Krajačiča – lahko rečem, da je pomanjkljivost knjige, da avtor ni iskal informacij izven arhivov Velike Britanije, saj so naši fondii po osamosvojitvi Slovenije odprti in dostopni tudi tujim raziskovalcem. Tako bi lahko dopolnil ugotovitev, ki jo je o Lenščakovem delu oz. njegovi misiji Moth dal vrh SOE: »Poročila s terena so tako dobra, da je skupina ISLD opravila veliko delo posebno v lokacijah tovarn, letališč in opisu mostov ter da njihovi viri informacij sežejo vse do severne Italije. Zelo pomembna so železniška prometna poročila iz Ljubljane, ki so se pa nehala, ko je bila Ljubljana obkoljena. Leonard je opravil izjemno delo, presenečen pa sem, kako mu je to uspelo, ko pa smo ga odvrgli brez poprejšnjega obveščevalnega treninga in prav tako ni vedel nič o organizaciji nemške armade.« (str. 140). Ker so omenjena poročila v celoti še ohranjena v Arhivu Republike Slovenije je treba organizaciji VOS, posebno njeni vojaški obveščevalni službi, ki jo je vodil dr. Vito Kraigher in Zdenki Kidrič kot odgovorni za CK VOS dati vse priznanje za uspeh zavezniških napadov na italijanske in nemške komunikacije.

Šele v tretjem obdobju – od pomladi 1943 do konca vojne – je SIS začela zaposlovati britanske oficirje kot npr. Stuarda, Syersa, Cooka in Reeda in ne le jugoslovanske emigrante kot n.pr. Lenščaka in mnoge radiotelegrafiste na okupiranem območju.

Owen Reed je v Sloveniji nasledil kapetana Zdravka Lenščaka oktobra 1944 potem, ko se je ta odločil, da bo s svojo ekipo prestopil v slovenske partizanske enote. Več o tej odločitvi in okoliščinah sem opisala v svoji knjigi (Šubelj, Ozna, str. 109–116), medtem ko avtor o tem ne piše podrobneje.

Pred delovanjem v Sloveniji je bil Reed na dveh misijah na Hrvaškem. Prvič je bil poslan v Glavni štab Hrvaške julija 1943, kjer je opravljal tako naloge SIS kot tudi – po odhodu Anthonyja Hunterja – naloge SOE. Prva misija se je imenovala »Judge«, druga pa »Fungus«. Bil je zelo uspešen, saj je razen obveščevalnih informacij poskrbel tudi za dobavo orožja in druge opreme hrvaškim partizanom, ki so v tem času pod vodstvom veterana španske državljanske vojne generala Ivana Gošnjaka v svojih rokah držali največjo partizansko bazo v Jugoslaviji. Svojo vlogo pri njih je Reed zaključil ob koncu junija 1944, ko je bil odpoklican na poročanje v Bari, kjer je bila njegova glavna naloga seznaniti SIS s partizanskimi teritorialnimi zahtevami do pokrajine Venezia Giulia – torej Furlanije in Julijske krajine ter Trsta, zato so ga na drugo misijo poslali v Istro septembra 1944. Njegova misija, na katero je bil poslan z radio-operaterjem Paddyjem Ryanom, se je imenovala »Claret«. Že naslov poglavja »Polom v Istri« nam pove, da s svojim delovanjem tam ni bil zadovoljen ne on ne njegovi predpostavljani. V Istri je namreč poleti 1944 – v pričakovanju zavezniškega izkrcanja – delovalo mnogo prikritih zavezniških organizacij od britanske vojaške misije ISLD in SOE ter posebne ladijske službe Special Boat service – SBS – do enot britanske puščavske skupine Long Range Desert Group – LRDG – in ameriške obveščevalne službe OSS. Njihovo delo je bilo neuskkljeno in tudi njihov odnos do partizanskih enot, s katerimi naj bi sodelovali je bil izjemno slab. Predvsem ekipa LRDG je imela partizane za petokolonaše in ne za zaveznike in se je do njih izjemno vzvišeno vedla (str.130). Owen Reed je to opisal takole: »Funkcije teh mož, ki so bili poslani, niso bile jasne. Včasih se zdi, da sami ne vedo, kaj naj bi delali. Pogosto pa ne delajo sploh nič.« (str. 129). Posebno pa se je čutil onesposobljenega Owen Reed zato, ker je zaman čakal na dva dodeljena mu radio-operaterja, ki ju avtor v knjigi imenuje le z njunima ilegalnima imenoma »Tomato« in »Oil«. Gre za Milana Boštjančiča, ilegalno Mirka Debeljaka oz. Milana Benka (Šubelj, Ozna str. 139!), ki je s svojo postajo Tomato bil poslan od ISLD. Njegovo zaslišanje iz oktobra 1944 je ohranjeno. Objavil ga je kot mnoga druga v zvezi z usodo primorskih padalcev Ivo Jevnikar v »Mladiki« leta 1997. Bil je kot še nekateri padalci likvidiran zaradi opozoril OZNE za Jugoslavijo septembra 1944, ki je opozarjala na razpredenost angleške obveščevalne službe v partizanskih enotah. Skupaj z njim je prispel na področje Istre tudi Golob, ki se je preimenoval v Gradnika in Volarič, ki se je preimenoval v Potočnika. Kdo od njiju je bil drugi radio-operater z oznako »Oil« zaenkrat ni jasno, je pa bil Volarič v tem času zaslišan s strani obveščevalca GŠ Slovenije. Tudi

on naj bi bil likvidiran. Vsekakor pa Reed in z njim avtor napačno pripisuje pristojnost za Istro GŠ Hrvaške oz. njegovemu XI. korpusu (str. 127: partizanska baza locirana v južni Sloveniji, ki je imela pristojnosti za Istro), saj je bil za to območje pristojen IX. korpus. Pod XI. korpus pa je spadala 43. divizija, pri kateri se je Reed zadrževal in je imela sedež nad Reko. Torej bi bil »Oil« lahko le Volarič, ki je bil zadolžen za Reko.

Po neuspeli misiji so Reeda napatili v Slovenijo, kjer pa je bil le kratek čas – od oktobra 1944 do februarja 1945 – da zamenja že omenjenega Lenščaka. Iz njegovih opisov nekaterih vodilnih osebnosti je videti, da je zelo pozitivno ocenjeval generala Franca Rozmana Staneta, prav tako španskega borca kot izvrstnega vojaka; kot zadrta komunista in ekstremno proti zahodno usmerjena pa je ocenil Dušana Kvedra in Borisa Kidriča. Nasploh se v Sloveniji ni dobro počutil. Vedel je, da mu Ozna sledi na vsakem koraku in na Hrvaškem je imel prej in potem mnogo večjo svobodo gibanja. Seveda pa je bil to že čas po osvoboditvi Beograda, ko simpatije partizanov niso bile več enakomerno razdeljene med zahodne in vzhodne zaveznike, ampak so bile izrazito prosovjetske. To se je videlo tudi iz nastanitve misij, kar je Reed v svojem dnevniku opisal takole: »Medtem ko so Rusi bili nastanjeni v najboljših hišah v Črnomlju, smo Britanci živeli v najslabših v Paki. Tudi partizanski štab je živel sorazmerno lepo v svojih lesenih kočah, le stara britanska misija, ki jim je zagotovila skoraj vso oskrbo, je bila nastanjena v najbolj umazanih hišah v Paki.« (str. 142). Sicer pa se je pohvalno izražal o sodelovanju z rusko vojaško misijo, obe pa sta bili skeptični do partizanske obveščevalne službe.

Po vrnitvi iz Slovenije so ga iz Italije, kamor se je preselil sedež ISLD poslali na zadnjo misijo na Hrvaško v misiji »Outlaw«, v kateri je pričakal tudi konec vojne v Zagrebu. Tudi tu je opravljal delo tako za SIS kot za SOE in nato do junija delal prikrit kot britanski konzul v Zagrebu v okviru ministrstva za zunanje zadeve ter zbiral podatke, ne več toliko o umikajoči se nemški in ustaški vojski kot o tem, kako so s partizansko zmago komunisti prevzeli oblast. Reed ni bil navdušen nad tem, da bi podatki, ki jih je zbral služili na pot novi vojni, ki se je obetala – kajti hladna vojna se je začela s tržaško krizo – vendar je disciplinirano izpolnjeval svoje naloge. Bil je eden prvih britanskih oficirjev, ki je prispel v Jugoslavijo in zadnji, ki jo je zapustil. Ob koncu vojne se je vrnil v London in nikoli več ni obiskal Jugoslavije.

V knjigi je še en poudarek, na katerega bi rada opozorila. Gre za vprašanje, kaj je bilo odločilno za zavezniško priznanje partizanov in opustitev podpore Mihajloviću. Manjša skupina avtorjev je namreč mnenja, da bi Britanci morali še naprej podpirati Mihajloviča namesto Tita in da je do preobrata prišlo zaradi delovanja levičarskih – ali prokomunističnih osebnosti v vrhu službe SIS. Iz zgodbe Owena Reeda avtor dokaže, da to ne drži.

SIS v začetku vojne ni podpirala partizanov, ampak je tesno sodelovala s četniki tako leta 1942 in 1943. Ne glede na usmeritev posameznikov v vrhu SIS niso nikoli preprečevali kritik partizanskega gibanja – in eden najbolj kritičnih je bil poleg poročila Stumpa Gibbona o evakuaciji skupine britanskih vojnih ujetnikov skozi Slovenijo ravno Owen Reed. Vendar je do odločitve politike proti četnikom in za podporo Titu prišlo zaradi njihovih »najbolj tajnih virov« – poročil Enigme, ki so kot prestrežena poročila Nemcev o stanju na frontah v Jugoslaviji nedvomno potrjevala, da so partizani – in ne četniki – od začetka leta 1943 bili tisti, ki so se v Jugoslaviji borili z Nemci, vezali nase velik del njihove oborožene sile in tudi obvladovali obsežen teritorij. Četniki so se zadrževali po nemških poročilih le na območju stare Srbije in Črne gore in so sodelovali z Italijani proti partizanom.

Tudi teza o rivalstvu služb SIS in SOE dobiva iz Reedovih izkušenj novo podobo. Seveda je rivalstvo obstojalo v vrhovih, toda na bojnem polju, v vojnih razmerah, je bilo sodelovanje nujno in nadvse uspešno, saj je Reed pogosto združeval obe nalogi. Seveda pa je tudi tu prihajalo do neprijetnosti, kot so kazale izkušnje iz njegove zadnje misije na Hrvaškem. Dejstvo, da je imel Reed nalogo, da poroča tako o nemški kot o partizanski strani pa nam lahko pojasni žalostno usodo tistih primorskih padalcev, članov ISLD, ki so po zaslišanju OZNE bili likvidirani med vojno ali neposredno po njej. Strahovi niso bili le na britanski strani in izid vojne ter oblika oblasti po vojni je bila nadvse negotova.

Ko je Reed opravljal svojo zadnjo nalogo je bila SIS že globoko v vodah hladne vojne, ki ji je priredila tudi svojo organiziranost. V Londonu je ustanovila nov – sovjetski oddelek. Prehod ni bil težak, saj je SIS vodila svoje aktivnosti proti Sovjetski zvezi že v dvajsetih in tridesetih letih. Leta 1945 so samo zaključili medvojno sodelovanje in nadaljevali na prejšnjih – protikomunističnih izhodiščih. Niso pa vedeli, da so prestreljeni od sovjetskih obveščevalcev v samem vrhu službe.

Iz izkušenj medvojnega dela avtor daje tudi nekaj napotkov za politične odločitve velikih sil, ki se vmešavajo v notranje zadeve manjših držav. Običajno pa – kot vemo iz izkušenj – politiki niso ravno pripravljene poslušati zgodovinskih izkušenj.

Ljuba Dornik Šubelj

Aly Götz, *Hitlers Volksstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*. Frankfurt am Main : S. Fischer, 2005. 444 strani.

Götz (1947) je najbolj zanimiv outsider ali kar *enfant terrible* nemškega zgodovinopisja za čas Hitlerjeve vladavine. Alyja, časnikarja in habilitiranega profesorja zgodovine, zgodovinarska srenja zaradi njegovih stališč ne sprejema. Kljub obilni znanstveni produkciji in dobljenim nagradam, ter kljub skoraj šestdesetim letom, je trenutno še vedno gostujoči profesor na Inštitutu Fritza Bauerja v Frankfurtu ob Majni. Zanj je značilno, da se ni še nikoli ustrašil spoprijeti se z avtoritetami svojega ceha. Tako je na nepozabnem Dnevu zgodovinarjev v Frankfurtu leta 1998 le-te prisilil, da so se začeli ukvarjati z močno rjavo preteklostjo svojih akademskih očetov. V svojih knjigah vedno načenna probleme, ki so drugim zgodovinarjem v spotiko, se jih bodisi povsem izogibajo, ali pa se jih lotevajo obrobno in jim tudi tedaj z vidika celote ne pripisujejo večjega pomena. Tematika njegovih del je razvidna iz naslovov knjig, ki so izšle (nekatero tudi v soavtorstvu) pri založbi Samuel Fischer v Frankfurtu: *Die restlose Erfassung*, Band 14767, *Vordenker der Vernichtung*, Band 11268, »Endlösung«. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Band 14067, *Macht – Geist – Wahn. Kontinuitäten deutschen Denkens*, Band 13991, *Das letzte Kapitel. Die Ermordung der ungarischen Juden*, Band 15772, *Rasse und Klasse. Nachforschungen zum deutschen Wesen*, (leta 2003), *Im Tunnel. Das kurze Leben der Marion Samuel*, Band 16364. Skoraj v vseh knjigah zastopa stališča, ki so v nasprotju s prevladujočimi mnenji drugih zgodovinarjev. Vsa dela krožijo okoli njegove življenjske teme, vprašanju, kako se je mogel zgoditi zločin, ki je v zgodovini brez primere in zakaj se bili Nemci tisti, ki so ga načrtovali, izvedli in dopustili, da se je zgodil.

S svojo zadnjo knjigo z gornjim naslovom je zopet dregnil v osir, kajti v njej dokazuje, da je Hitler naklonjenost in zvestobo Nemcev do svojega režima od začetka do konca pravzaprav kupil z materialnimi dobrinami, pridobljenimi pri razlaščenju judovskega premoženja, ki je prešlo v arijske roke, pozneje pa z dobrinami, naropanimi v zasedenih državah, posebej še vzhodnih. Osnova za njegovo zadnjo knjigo je bilo predavanje v berlinski akademiji umetnosti, leta 2002 na temo: *Hitlerjeva ljudska država*, kjer je izrekel stavek: *Kdor noče govoriti o mnogih ugodnostih za milijone preprostih Nemcev naj o nacionalnem socializmu in holokavstu molči*. V knjigi skuša avtor zavreči ali vsaj spremeniti veljavno paradigmo. Doslej naj bi bile za vsa strahovanja in zločine nad Judi in drugimi narodi krive partijske, državne in vojaške vodstvene elite. Götz pa dokazuje, da so bile te elite (le) zastopniki in skrbniki malih ljudi, ki so poskrbele, da so prav ti iz raznovrstnih ropanj veliko pridobili in so zato ostali režimu naklonjeni in zvesti. Gre skratka za spremembo perspektive. Ne le odgovornost maloštevilne elite, ampak razpršena odgovornost vsega naroda za zločine, ki jih je ta narod izvajal in dopuščal, ker je bil podkupljen z različnimi služkami. Skratka nemški narod in ne le njegove tedanje elite so odgovorne za vse zlo, ki je bilo storjeno.

Najkrajši povzetek knjige je dal avtor sam in se glasi: *Med drugo svetovno vojno je Hitlerjeva vlada državo preobrazila v stroj za ropanje, ki je v zgodovini brez primere. Veliko večino Nemcev je pomirila z mešanico socialnopolitičnih dobrih del, z dobro oskrbo s potrošnimi dobrinami in majhnimi davčnimi darili. Stroške te uslužnostne diktature pa so nosili milijoni Evropejcev, katerih premoženje in podlago njihovega obstoja so razlastili v prid nemške narodne in roparske skupnosti. Avtor kaže, kako so se z izsiljeno prodajo judovskega premoženja, pogosto pod vsako normalno ceno, najprej seveda v Nemčiji še pred začetkom vojne, okoristili razni lokalni veljaki ali vodilni uslužbenci v judovskih podjetjih. Med vojno pa je izkupiček od zaplembe judovskega premoženja povsod po Evropi tekkel v nemško vojno blagajno in s tem tudi v žepe vojakov.*

Knjiga ima štiri poglavja. Njihovi naslovi so: *Na delu so politiki za ustvarjanje ugodnega razporeditve; Podvreči in izrabiti; Razlastitev Judov in Zločini v prid naroda*. Avtor se uvodoma sprašuje, kako je mogel Hitler, v začetku svojo še skrajno labilno vladavino, v kratkem času utrditi in doseči presenetljivo visoko stopnjo notranje integracije. Njegov odgovor nasprotuje vsem običajnim, dose-